

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA -GAI EKI

Ferdi GÜZEL*

Geliş Tarihi: Ağustos, 2016

Kabul Tarihi: Kasım, 2016

Öz

Oldukça zengin bir yapım eki varlığına sahip olan Türkçede bazı yapım ekleri çok nadir görülür. Dil tarihi boyunca kaydedilen sınırlı sayıdaki örnekler bu nadir yapım eklerinin yapı ve işlevini tespit etmek için yeterli olmamaktadır. Böyle bir durumda başvurulması gereken ilk kaynak ağızlar olmalıdır. Ağızlar bir yazı dilinin unutulmuş pek çok unsurunu koruması ve yazı diline göre daha zengin gramer şekillerine sahip olması bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Tarihi ve çağdaş lehçelerde nadir görülen eklerden biri olan -GAI ekinin yapı ve işlevinin aydınlatılmasında Türkiye Türkçesi ağızlarında yer alan bu ek ile kurulu örnek kelimeler büyük katkı sağlayacaktır. -GAI eki tarihi ve çağdaş lehçelerde birkaç kelime, Türkiye Türkçesi yazı dilinde sadece *tutkal* kelimesinde görülmektedir. Ek nadir görüldüğü için ekin yapısı ve işlevi hakkında sadece birkaç çalışmada bilgi verilmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki veriler incelendiğinde ekin -GAN / -AğAn ekleri ile işlev benzerliğine sahip olduğu görülmektedir. Türkiye Türkçesi Ağızlarında bazı kelimelerin aynı anlamda hem -GAI hem de -GAN / -AğAn eki ile türetilmiş biçimlerinin olması bu ekin -GAN / -AğAn ekinden -n > -l değişimi ile geliştiği düşüncesini uyandırmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki bazı veriler farklı kaynaklardan gelen birden çok -GAI ekinin olabileceğini de düşündürmektedir. Birkaç kelime ek -GIn / -GUn eki ile aynı işlevde kullanılmıştır. Bazı kelimelerde -k- veya -GA- pekiştirme ekleri ile -l / -Al fiilden isim yapma eklerinin birleşmesinden oluşmuş bir -GAI (-k-Al veya -GA-l) eki de düşünülebilir. Tarihi ve çağdaş lehçelerde nadir görülen bu ek, Türkiye Türkçesi ağızlarında yaklaşık kırk kelime türetmiştir. -GAI eki Türkiye Türkçesi ağızlarında çoğunlukla uygunluk, elverişlilik, aşırılık, kabiliyet bildiren sıfatlar türetmiştir. Aynı zamanda aşırılık, uygunluk anlamı ile birkaç alet adı yapmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında ekin çoğunlukla tek heceli tabanlara geldiği görülmektedir. Ekin -eğel, -ekel, -ğAl, -hal ve -gar yan biçimleri de tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesi ağızları, tarihi ve çağdaş lehçelerde nadir görülen eklerin işlev ve yapılarının aydınlatılmasını sağlayacak, Türk dili tarihindeki pek çok sorunun çözümüne ışık tutacak verilerle dolu bir hazinedir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye Türkçesi ağızları, yapım eki, varyant, -GAI eki.

-GAI SUFFIX IN THE DIALECTS OF TURKISH IN TURKEY

Abstract

Turkish has a lot of derivative suffixes but some derivative suffixes are rarely seen. Limited samples recorded throughout the history of language are not sufficient to detect the structure and functions of these rare derivative suffixes. In that case, the local dialects must be the first resource to look at.

* Yrd. Doç. Dr.; Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, guzelferdi@hotmail.com.

Local dialects are of great importance in terms of protecting the forgotten elements of language and having richer grammatical forms. To enlighten the structure and functions of the suffix of -GAl that is only encountered in a few words in historical and modern dialects, words that are formed with this suffix in the dialects of Turkish in Turkey will contribute a lot. The suffix of -GAl is seen in a few words in historical and modern dialects, only in the word of *tutkal* (*glue*) in the Turkish in Turkey. We can have a little information about the structure and function of the suffix as it is rarely used. Analysing the data in the dialects of Turkish in Turkey, this suffix has functional similarity with the suffixes of -GAn / -AğAn. In the dialects of Turkish in Turkey, some words have forms derived with the suffixes of both -GAl and -GAn / -AğAn in the same meaning. This arouse the idea that this suffix has developed from the suffix -GAn/ -AğAn with the -n > -l transformation. Analysed the data in the dialects of Turkish in Turkey, it is thought that there may be more than one suffix of -GAl coming from different resources. In some words it has same function with suffix of -GIn / -GUn. In some words, the suffix of -GAl (-k-Al or -GA-l) that was constructed with the combination of -k- or -GA- intensification suffixes and -l/ -Al deverbial nouns can also be thought. This suffix which is rarely seen in historical and modern dialects has derived nearly forty words in the dialects of Turkish in Turkey. This suffix has derived adjectives that mean suitability, convenience, excessiveness, ability. At the same time, it has made a few tools' names with meaning of excessiveness, convenience. In the dialects of Turkish in Turkey, this suffix is mostly added to the root with one syllable. It has been determined that the suffix has variations of -eğel, -ekel, -ğAl, -ğal and -gar. The Dialects of Turkish in Turkey is a treasure filled with data that enlighten the formation and functions that are rarely encountered in historical and modern dialects and contribute to the solution of many problems in the history of Turkish language.

Keywords: The dialects of Turkish in Turkey, derivative suffix, variant, suffix of -GAl.

1. Giriş

Oldukça zengin bir yapım eki varlığına sahip olan dilimizde bazı yapım ekleri çok nadir görülür. Dil tarihi boyunca kaydedilen sınırlı sayıdaki örnekler bu nadir yapım eklerinin yapı ve işlevini tespit etmek için yeterli olmamaktadır. Böyle bir durumda başvurulması gereken ilk kaynak ağızlar olmalıdır. Ağızlar bir yazı dilinin unutulmuş pek çok unsurunu koruması ve yazı diline göre daha zengin gramer şekillerine sahip olması bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

Yazı dilimizde sadece *tutkal*¹ kelimesinde görülen GAl eki, tarihî ve çağdaş lehçelerde birkaç kelime türetmiştir. Tarihî ve çağdaş lehçelerde nadir görülen eklerden biri olan -GAl ekinin yapı ve işlevinin aydınlatılmasında Türkiye Türkçesi ağızlarında yer alan bu ek ile kurulu örnek kelimeler büyük katkı sağlayacaktır.

¹ Brockelmann, *tutkal* kelimesinde -GAn ekinin bir yan biçiminin bulunduğunu belirtmiştir (1954: 105). Kelimenin etimolojisi için bk. TDES: 419, KBS: 937, VEWT: 502, SS: 639.

2. Türkçede -GAl Eki ve Ek Hakkındaki Görüşler

Nadir bir ek olduğu için ek hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Sadece birkaç çalışmada bu eke temas edilmiştir.

Ekleri sınıflandırırken ünlü ve ünsüz uyumlarını dikkate almayan Atalay, eki -gal, -gel, -kal şeklinde üç ayrı başlık altında ele almış, ekin aşırılık sıfatları ve aygıt adları türettiğini belirtmiştir. Yazar bu eklerle türediğini düşündüğü *kurgal*, *yangal*, *çatgal*; *çekgel*, *pişgel*, *geçgel*, *yeygel*, *seçgel*; *tutkal*, *ortkal* kelimelerini örnek vermiştir (1941: 126, 132, 177).² Atalay'ın örnek verdiği *kurgal* 'iki şeyin birleştiği yer' ve *çatgal* 'yüksek yer, düz olmayan, çatallı yer' Çağatay Türkçesinden, *ortkal* 'vahşi, azgın' ise Radloof'un sözlüğünden alınmıştır. Diğer kelimeler Anadolu ağızlarına aittir.

Räsänen, ek hakkında herhangi bir açıklama yapmamış, tarihî ve çağdaş lehçelerden bu ek ile kurulmuş üç örnek vermekle yetinmiştir: *Çağ. kurgal 'Verbindungsstelle zweier Gegenstände'*, *Kkir. ötköl, Kaz. ütkel 'Fahrt'*, *Sag. Koib. orğal 'Bettstelle'* (1957: 126).

Ek hakkındaki en geniş açıklamayı Banguoğlu yapmıştır. Yazar ekin Anadolu ağızlarında canlı kaldığını, kabiliyet sıfatları türettiğini ve anlamca bir yönüyle -Ir / -Ar sıfatlarına yaklaştığını söylemiştir. Yazara göre anlatım farkı açık olmakla birlikte bu ekin fiilden isim yapma eki -Al ile ilişkisi araştırılabilir. Banguoğlu Anadolu ağızlarındaki *pişgel*, *yengel*, *yeygel*, *seçgel*, *geçgel*, *deşgel*, *yongal*, *yangal* kelimelerinin bu ekle kurulduğunu belirtmiştir (2004: 239-240).

Hatipoğlu, isimden sıfat türeten +Al ekinden bahsederken bu eke temas etmiştir. Yazara göre Anadolu ağızlarında görülen -gel eki, +Al eki ile benzer bir görev taşımaktadır. Yazar, ek için *geçgel*, *görgel*, *seçgel* örneklerini vermiştir (1974b: 339).

Antep ağzındaki *geçgel*, *seçgel*, *bişgel*, *görgel*, *yengel*, *ötsel*, *dövüşgel* kelimelerini bu ek ile kurulu kelimeler olarak gösteren Aksoy, ekin aşırılık sıfatları yaptığını belirtmiştir (1945: 224).

Tietze, *geçgel* kelimesinin fiilden sıfat türeten -gel eki ile kurulduğunu belirtmiş, ek hakkında başka bir açıklama yapmamış, Räsänen'e gönderme yapmakla yetinmiştir (TTL: 116). Yazar etimolojik sözlüğünün yayımlanmış iki cildinde bu ekle türemiş olan diğer kelimelere yer vermemiştir.

² Yazara göre *baykal* ve *öçgel* kelimelerinde ek, isimden isim türetmiştir (1941: 132, 177). Kıpçak Türkçesindeki *öçkel* "kinci, içten husumet besleyen" (İML: 54) kelimesinin isimden isim yapan +kel eki kurulmuş olabileceğini Brockelmann da belirtmiştir (1954: 112). YUyg. Türkçesinde isimden isim yapan +gal eki ile kurulduğu düşünülen birkaç kelime için bk. Koraş, 1998: 95-96. Koraş, Atalay'ın *çat-* fiilinden türediğini düşündüğü *çatgal* kelimesini *çat* ismine bağlamış, *çatgal*'daki eki isimden isim yapma eki olarak değerlendirmiştir (1998: 1995).

Tanç, Osmaniye ağzında bu ek ile türeyen *geçgel*, *yengel*, *gîrgel*³ kelimelerini tespit etmiştir. Yazara göre ek, pekiştirme eki -k-, pekiştirme eki -A- ve işlek olmayan fiilden ad yapım eki -l'nin birleşmesi ile oluşmuştur (2007: 611-612).

Kuzey ve Doğu grubu Türk lehçeleri üzerine hazırlanmış bazı çalışmalarda da -kel ekine yer verilmiştir: *ötkel*⁴ '*geçit*' (Uygur, 1994: 510, Uygur, 2010: 101, Koraş, 1998: 271).

3. TTA'da -GAl eki

Tarihî ve çağdaş lehçelerde sadece beş kelimeye tespit edilmiş olan bu ek, TTA'da yaklaşık kırk kelimeye görülmektedir. TTA'da ek, çoğunlukla uygunluk, elverişlilik, aşırılık, kabiliyet bildiren sıfatlar türetmiştir. Aynı zamanda aşırılık, uygunluk anlamı ile birkaç alet adı yapmıştır. TTA'da çoğunlukla tek heceli tabanlara geldiği görülen ekin -eğel, -ekel, -ekkal -ğAl, -hal ve -gar yan biçimleri de tespit edilmiştir.

3.1. TTA'da -GAl Eki ile Türemiş Kelimeler

TTA'da bu ek ile türemiş olduğunu düşündüğümüz kelimeler şunlardır⁵:

bişgel / bişegel / bişkel: çabuk pişen [= *bişeğen/ bişgen/ bişken/ bişigen*; TTA *pişekkal* "*çabuk pişen nohut, fasulye vb. yiyecekler*" (DS: 3462)] (DS 705).

bitgel / bitkel: verimli [= *bitiğen/ bitik/ bitmel/ bitnel/ bitner*] (DS 709).

çoyğel: eğri büğrü [TTA *çöğ-/ çöy-* "*bir tarafa kaymak, eğilmek*" (DS: 1279)] (DS 1275).

dayanğal: dayanıklı, metin, sert, sağlam [= *dayangan/ dayangılı/ dayantılı*; TTA *dayangal* "*dayanıklı*" (AADS: 86)] (DS 1386).

deşgel /deşkel: karnı şiş, koca göbekli kimse [= *deşmek*; TTA *teşkel* "*büyük karınlı kimse*" (DS: 3898); *krş.* TTA *deşil-* "*şişmanlamak*" (DS: 3893)] (DS 1438).

³ Kelimenin tespit edildiği tek yer Osmaniye'dir. DS'de ve Türkiye Türkçesi ağzları ile ilgili diğer çalışmalarda bu kelime ile karşılaşmadık. Yazar, kelimeyi '*girişken, girişimci*' şeklinde açıklamış, kelime için şu örnek cümleleri vermiştir: '*Maşallah Ahmet amca senin küçük oğlan büyük oğlandan daha gîrgel olacak.*'; '*Gîrgel çocuklar her zaman başarılı olurlar.*'

⁴ Bu kelimedeki ekin ünlüsü bazı lehçelerde dardır. Türkiye Türkçesi ağzları ile Doğu, Kuzey ve Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde birkaç kelimeye görülen ve çoğunlukla yer adları ile abartma sıfatları türeten -GAl/ -GAl [*bk. TTA çöngül* '*ufak bataklık yer*' (DS: 1288), *evgil* '*aceleci*' (DS:1803), *geçgil* '*sözü geçen, sözü etkili*' (DS: 1962); *YUyg. ötkül* '*geçit*', *pütkül* '*bütün, tüm, hepsi*', *sepkil* '*çil*'; *Tat. ütkel* '*dağ geçidi*', *çumgil* '*dalınan yer*', *batkil* '*bataklık yer*', *sipkél* '*çil*'; *Hak. çitkil* '*yeter, yeterli*', *pütkül* '*bütünüyle, hep*', *Kzk. katkil* '*kati, sert, sinirli*', *Krgz. sepkil* '*ciltteki çil*', *uçkul* '*hızlı*' (Koraş, 1998: 271-271, Ganiyev, 2013: 92, Kara, 2005: 305, Uygur, 1994: 483-484, Uygur, 2010: 101)] ekinin bu ek ile ilgisi de araştırılması gereken bir konudur.

⁵ Madde başı kelimenin anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle köşeli parantez işareti içinde kelimenin alındığı kaynakta madde başı kelime ile aynı anlamı taşıyan diğer kelimeler, = işaretinden sonra italik dizilerek gösterilmiştir. Köşeli parantez içinde ayrıca TTA'da veya tarihî ve çağdaş lehçelerde madde başı kelime ile anlam ve şekil yönünden benzerlik gösteren kelimeler verilmiş, kelimenin yapısı hakkında çeşitli çalışmalarda yer alan bilgiler aktarılmıştır.

dökkel: verimli [= *dökgün*] (DS 1573).

döngel¹: sözünde durmayan kimse [*krş. TTA döneğen aa. (DS: 1582)*] (DS 1585).

döngel²: eğri, düzgün olmayan (DS 1585).

döngel³: saat (DS 1585).

dövüşkel: kavgacı [= *dövüşgen*] (DS 1593).

döygel: dayanıklı; işe yarar [*TTA döğgel “endama düzgün (kimse), döğgel/ döygel “kalınca, kabaca” (DS: 1570), döy- “sabretmek, tahammül etmek, dayanmak” (DS: 1593)*] (DS 1593).

dutgal / dutkal: zamk, tutkal [*krş. TTT tutağan/ dutağan “iyice, sıkıca tutan, çok tutan” (YTS: 214)*] (DS 1612).

eğgel: eğri sırtık (DS 1677).

geçgel / geçkel: sözü geçen, sözü etkili, beğenilen [= *geçgili/ geçgülü/ geçkil/ geçkin; TTA geçgel “yaşlı” (DS: 1961), geçgel “geçerli” (DS: 2007), geçkel “geçerli” (AOA: 471), sözü geçgel “sözü geçen, saygın kimse” (DS: 4706); krş. Trkm. geçgel “yaygın, bulunur” (TrkmTS: 246); TTL-II: 116*] (DS 1962).

görgel: (göz hakkında) iyi gören [*TTA görgelgöz “iyi gören göz” (DS: 2160); krş. TTA göreğen/ görgen “iyi gören (kimse)” (DS: 2158)*] (AA 358).

keskel¹: keskin, sivri uçlu [*krş. TTA kesken “keskin” (DS: 2765)*] (DS 4548).

keskel²: kestirme, kısa (yol vb.) [= *kese/ kesen/ kesit/ kesmen/ kestirim*] (DS 2760).

kıskal: çocuk göğüslüğü, önlük (DS 2842)?

ötkel: tadı çok (şeker); çok ağır (yağ) [*TTA örtgel “yağ, pekmez vb. yiyeceklerdeki kalori yüksekliği” (DS: 3349), ödgel “az miktarı çok iş yapan, kuvvetli, tesirli (yağ, şeker)” (AA: 531, DS: 3311); krş. ET öt- “keskin olmak, geçmek” (EUTS: 103), OT öt- “geçmek, nüfuz etmek” (KTS: 212), TTT ötkün “tesirli, keskin, delip geçici” (YTS: 170); Tat. ütken “keskin; güçlü, tesirli” (KTTS: 317); < ört “alev, ateş” +gel (KBS: 672)*] (DS 3357).

pişkel: iyi pişmiş [*TTA pişgel “yumuşak” (AYSV: 99); < biş-ki “pişen yemek” +l (KBS: 699)*] (DS 3463).

saykal¹: saygın, seçkin; tanınmış [*krş. Trkm. sayhal/ sayhallı “iyi, terbiyeli, düzenli” (TrkmTS: 565)*] (DS 4676).

seçgel¹ / seçkel: açık, okunaklı, seçkin yazı [= *seçki*] (DS 3563).

seçgel²: seçilmiş, seçkin [= seçgil/ seçgüli; TTA seçgel “seçkin, seçilmeye elverişli” (DS: 4677)] (DS 3563).

sergel: masa (DS 3587).

sayhal: kaygan [= sıypak/ sıypıncak; TTA sıy-/ sıyp- “kaymak” (DS: 3626); krş. TTA sıypak/ sıyhal/ sıyıl/ sıykıl “düz, parlak, cilalı” (DS: 3626), saykal²/ sayhal/ sıyhal “düz, düzgün, doğru, pürüzsüz (yol, iş vb.)” (DS: 3559)⁶] (DS 4694).

singel / sinğel¹: sindirimi kolaylaştıran [krş. TTT siñirgen “iyi hazmedilen” (YTS: 188)] (DS 3640).

singel / sinğel²: sessiz, uysal (kimse) [krş. TTA sinecen⁷ “hileci, düzenci; sinsî; çekingen, ürkek insan” (DS: 3639)] (DS 3640).

süngel: saçak [krş. TTA sün- “çekilerek uzamak, esnemek” (DS: 3716); TTT sün- “uzamak, uzanmak” (YTS: 196); krş. TTA sündürme “ev önündeki çıkma; kiremitli çatıların, yapıdan taşan kesimi” (DS: 3714)] (DS 3715).

süvgel: dam düzlemede kullanılan taş silindir, loğ [TTA süvekel “taş” (DS: 3728)] (DS 3728)] (DS 3728).

şaşkal: aptal, sersem; şaşî (DS 3751).

töskel: patavatsız; alıngan, kavgacı [TTA töş-/ tos- “darılmak, küsmek” (DS: 3985)] (DS 3984).

tutkal: yüke dayanan hayvan (DS 4776).

uygal¹: kolay uzlaşılabilen, geçimli, uysal [= uyaroğlu/ uyar/ uydaş/ uyga] (DS 4048).

uygal²: alıngan, dövüşken [TTA uy- “çatmak, kavga başlatmak” (DS: 4050)] (DS 4049)

yangal¹: çok sıcak [= yangar; < yan-gı+l (KBS: 1056)] (DS 4164).

yangal²: sıcakkanlı [TTA yanğal “sıcakkanlı, samimi, candan” (SA: 257)] (DS 4164).

yeygel: lezzetli [TTA yengel/ yenek/ yenekli “istekle yenilen, tadı güzel, mideyi yormayan” (DS: 4245); < yey- “yemek” -ge-l (KBS: 1133)] (DS 4260).

⁶ Tietze saykal ‘düzgün, düz’ kelimesinin Arapça olduğunu iddia etmiştir (1999: 120). Eren, kelimenin diğer anlamlarını ve türevlerini dikkate almadığı için Tietze’yi eleştirmiş ve bu kelimenin say- (~ sayp-) ‘kaymak’ kökünden geldiğini öne sürmüştür (1960: 351-353).

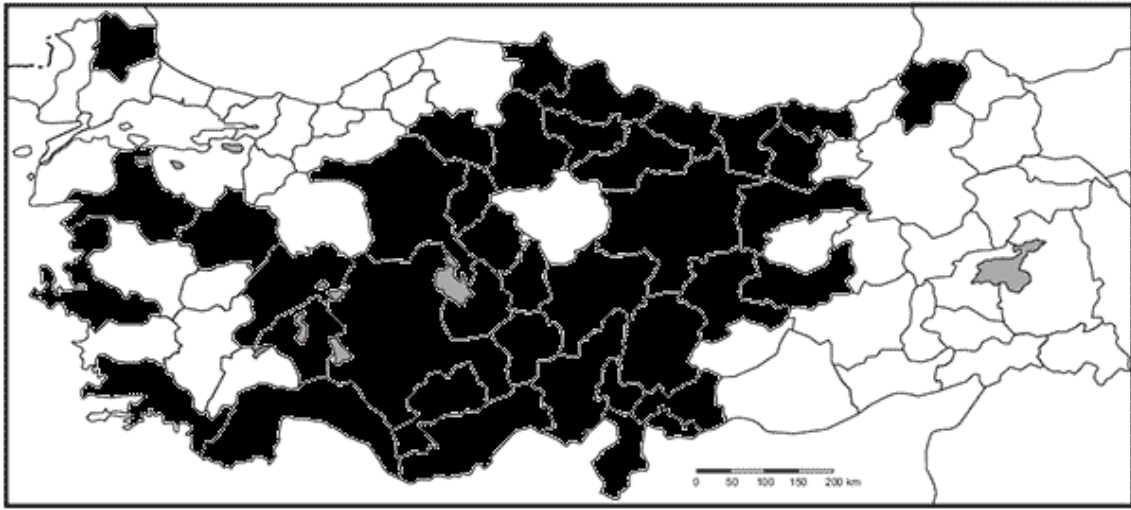
⁷ -AGAn eki ile aynı işleve sahip olan -AcAn için bk. Hatipoğlu, 1974a: 63, Atalay, 1941: 99, Eren, 1994: 23, Güzel, 2015: 259-260.

yongal: yontmaya elverişli (ağaç) [*< yonga+l (KBS: 1160, Kaçalın, 2006: 249)*] (DS 4293).

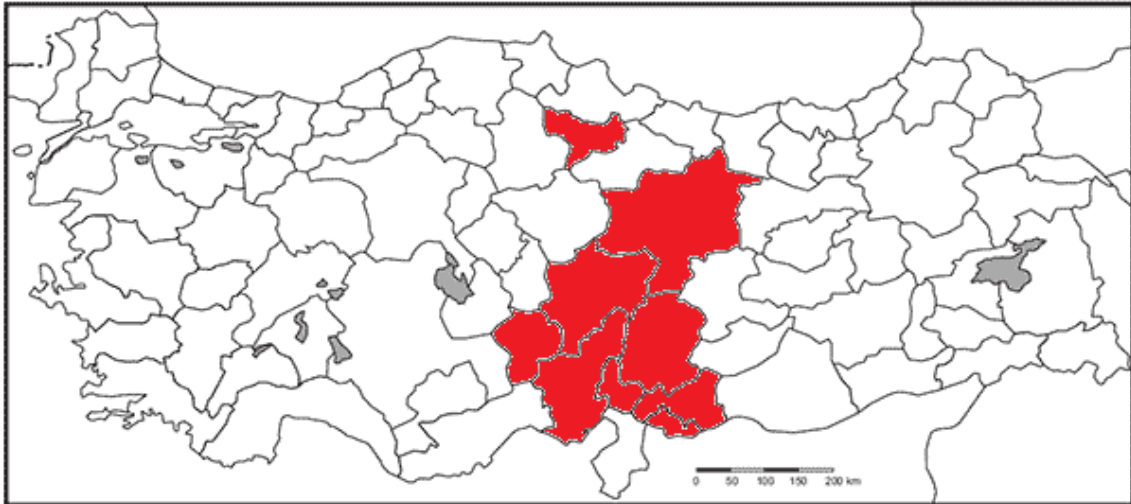
3.2. TTA'da -GAI Ekinin Görüldüğü Yerler

-GAI eki sadece Türkiye sınırları içinde tespit edilmiştir. Türkiye sınırları dışında kalan Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile kurulu kelimeye tesadüf edilmemiştir. Fakat İzmir'de Rumeli göçmenlerinden derlenen bu ekle kurulu bir kelime ile balkan göçmenlerinin yoğun olarak yaşadığı Trakya ve Marmara bölgelerinden tespit edilen bazı kelimeler Balkan Türk ağızlarında da bu ekin bulunabileceğini göstermektedir.

TTA'da ekin görüldüğü yerler ve görülme sıklığı aşağıdaki gibidir.⁸

Harita 1: Ekin görüldüğü yerler

Harita 2: Ek ile kurulu kelime sayısı en fazla olan yerler

⁸ Günümüzde il statüsü taşıyan Osmaniye, Kilis vb. bazı yerleşim birimleri derlemelerin yapıldığı tarihte hangi ile bağlı ise haritada o il ile beraber ele alınmıştır.

Tablo 1: Ek ile türeyen kelimeler ve kelimelerin görüldüğü iller

<i>İl</i>	<i>Türemiş Kelime Sayısı</i>	<i>Türemiş Kelimeler</i>
1. Adana	6	<i>yongal, yanğal, uygâl¹, singel (sinğel)², keskel², geçkel.</i>
2. Afyon	2	<i>yengel, sözü geçgel.</i>
3. Amasya	5	<i>şaşkal, saykal², seçgel¹, seçgel², bitkel</i>
4. Ankara	1	<i>saykal²</i>
5. Antalya	1	<i>singel (sinğel)¹.</i>
6. Artvin	1	<i>bitgel.</i>
7. Balıkesir	2	<i>deşkel, döngel³.</i>
8. Çankırı	2	<i>saykal², süngel.</i>
9. Çorum	4	<i>dayanğal, geçgel, saykal¹, seçgel².</i>
10. Elazığ	4	<i>süvgel, süngel, bitgel (bitkelli), seçgel (seçkel)¹.</i>
11. Erzincan	1	<i>bitgel.</i>
12. Gaziantep	7	<i>bitgel (bitkel), dövüşkel, geçgel, görgel (görgelgöz), ötkel (örtkel, ödgel), pişkel, bişgel, yengel.</i>
13. Giresun	1	<i>kıskal.</i>
14. Gümüşhane	3	<i>bitgel (bitkel), dutgal (dutkan), geçgel.</i>
15. Hatay	3	<i>dayanğal, geçkel, bişkel.</i>
16. Isparta	3	<i>bitkel, döngel¹, döngel².</i>
17. İzmir	1	<i>sergel.</i>
18. Kahramanmaraş	8	<i>bitgel, keskel¹, pişkel, seçgel¹, sıyhal (sıyhal), uygâl², yengel, yongal.</i>
19. Kayseri	8	<i>bitgel, dökkel, döğelli, geçgel, sıyhal, süvekel, yangâl², yengel.</i>
20. Kırklareli	1	<i>deşkel (teşkel).</i>
21. Kırşehir	1	<i>döğgel.</i>
22. Konya	2	<i>yangâl¹, döğgel.</i>
23. Kütahya	1	<i>töskel.</i>
24. Malatya	2	<i>bitgel, pişgel.</i>
25. Mersin	3	<i>eğgel, geçgel, bişegel.</i>
26. Muğla	1	<i>töskel.</i>
27. Nevşehir	1	<i>dökkel.</i>
28. Niğde	5	<i>bitkel, döygel (döygel), geçgel, kıskal, bişekkel (pişekkel/pişekkal).</i>
29. Ordu	1	<i>bitgel.</i>
30. Samsun	3	<i>bitgel (bitgel),deşgel (teşkel), saykal (sayhal)².</i>
31. Sinop	1	<i>deşgel.</i>
32. Sivas	8	<i>bitgel, dökkel, döygel, geçgel, bişgel (bişkel), seçgel¹, tutkal, yeygel (yengel).</i>
33. Tokat	4	<i>bitgel, çoyğel, döngel³, geçgel.</i>
34. Trabzon	1	<i>şaşkal.</i>

Tablo 2: Ek ile türeyen kelimelerin yaygınlığı

Tek yerde görülen kelimeler	<i>çoyğel, döngel¹, döngel², dövüşkel, dutgal (dutkan), eğgel, görgel (görgelgöz), keskel¹, keskel², ötkel (örtgel, ödgel), saykal¹, sergel, singel (sinğel)¹, singel (sinğel)², tutkal, uygâl¹, uygâl², yangâl¹.</i>
İki yerde görülen kelimeler	<i>dayanğal (dayanğal), döngel³, kıskal, pişkel (pişgel), seçgel (seçgel)², süngel, süvgel (süvekel), şaşkal, yangal (yangâl)², yongal.</i>
Üç ve daha fazla yerde görülen kelimeler	<i>bitgel (bitkel, bitkelli),deşgel (deşkel, teşkel), dökkel, döygel (döğelli, döğgel, döygel), geçgel (geçkel, geçgel, sözü geçgel), bişgel (bişegel, bişkel, bişekkel, pişekkal), seçgel (seçgel)¹, sıyhal (sıyhal, saykal², sayhal), töskel, yeygel (yengel).</i>

Sonuç ve Değerlendirme

TTA'daki örnekler değerlendirildiğinde ekin -GAn/ -AğAn eki ile benzer bir işleve sahip olması dikkat çekmektedir. Bazı kelimeler aynı anlamda hem -GAl hem de -GAn/ -AğAn ekleri ile karşımıza çıkmaktadır (*dayangal ~ dayangan, bitkel ~ bitiğen, döngel ~ döneğen, dövüşkel ~ dövüşken, görgel ~ göreğen / görge...*). Bu da ekin -GAn/ -AğAn ekinden geliştiğini düşündürmektedir. Türkçede kelime sonu n > l değişimi, kelime başı ve kelime içi n > l değişimi kadar yaygın olmasa da bazı örneklere sahiptir: evgil 'aceleci' < evgin (DS: 1803), seçkil 'seçilmiş, seçkin' < seçkin (DS: 3563), dirlibil 'dürbün' < dirbin < dürbin (Caferoğlu, 1964: 26).

Fakat tespit ettiğimiz kelimelerin hepsinde -GAl unsurunun aynı kaynaktan gelip gelmediği kesin olarak belli değildir. Birkaç kelimedede ek -GIn / -GUn⁹ eki ile aynı işlevde kullanılmıştır (*pişkel 'iyi pişmiş', seçgel 'seçilmiş, seçkin' vb.*). Bazı kelimelerde -k- veya -GA- pekiştirme ekleri ile -l/ -Al fiilden isim yapma eklerinin birleşmesinden oluşmuş bir -GAl eki de düşünülebilir (*sıyhal < sıy-ik-al ~ sıy-ka-l ?*).

Ek, TTA'da daha çok İç Anadolu, Toroslar ve çevresinde yaygın bir kullanıma sahiptir. Ek ile türeyen kelimelerin büyük bir kısmı sadece bir veya iki yerde tespit edilmiştir. Ek ile kurulu kelimelerin coğrafi dağılımı ve ekin -GAn/ -AğAn eki ile işlev benzerliği dikkate alınacak olursa -GAl ekini bir boyun ağız özelliği olarak değerlendirmek ve ekin -GAn/ -AğAn ekinden geliştiğini düşünmek uygun görünmektedir.

TTA'daki verilere göre çeşitli kaynaklarda bu ek ile türeyen bazı kelimelerin yapısı hakkında yapılan değerlendirmelerin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

TTA'da en az üç yerleşim biriminde görülen bu ek ile kurulmuş *bitkel, pişkel, seçkel, döygel vb.* kelimelerin yazı dilimize kazandırılması, Türkçe için bir kazanç olacaktır.

Türkiye Türkçesi ağızları, tarihî ve çağdaş lehçelerde nadir görülen eklerin işlev ve yapılarının aydınlatılmasını sağlayacak, Türk dili tarihindeki pek çok sorunun çözümüne ışık tutacak verilerle dolu bir hazinedir.

Kısaltmalar

aa.: aynı anlam

AA: AKSOY, Ö. Asım (1946). *Gaziantep Ağızı III*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.

AADS: NAKİB, Bülent (2004). *Antakya Ağızı Dilbilgisi ve Folklor*. Antakya: Hatay Folklor Araştırmaları Yayınları.

⁹ Bazı bilim adamları bu ek ile -GAn eki arasında ilgi kurmuştur (Çeneli, 1997: 23, Gabain, 1988: 52, Deny, 1941: 533).

- AOA:** YILDIRIM, Faruk (2006). *Adana ve Osmaniye Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- AYSV:** ÖZEK, Fatih (2015). *Arapgir Yöresi Söz Varlığı*. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Çağ.:** Çağatay Türkçesi
- DS:** TDK (1963-1982). *Derleme Sözlüğü I-XII*. Ankara: TDK Yayınları.
- ET:** Eski Türkçe
- EUTS:** CAFEROĞLU, Ahmet (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Hak.:** Hakas Türkçesi
- İML:** Aptullah Battal (1997). *İbni- Mühennâ Lûgati*. Ankara: TDK Yayınları.
- KBS:** GÜLENSOY, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I (A-N) - II (O-Z)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Krgz.:** Kırgız Türkçesi
- KTS:** TOPARLI, Recep; H. VURAL ve R. KARAATLI (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- KTTS:** ÖNER, Mustafa (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kzk.:** Kazak Türkçesi
- OT:** Orta Türkçe.
- SA:** CENGİZ, Murat (1998). *Saimbeyli (Adana) Ağızları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SS:** NİŞANYAN, Sevan (2012). *Sözlerin Soyağacı -Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü-*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Tat.:** Tatar Türkçesi
- TDES:** EREN, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Trkm.:** Türkmen Türkçesi
- TrkmTS:** TEKİN, Talat; M. ÖLMEZ vd. (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları.
- TTA:** Türkiye Türkçesi Ağızları
- TTL-II:** TIETZE, Andreas (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı II (F-J)*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- TTT:** Tarihî Türkiye Türkçesi
- VEWT:** RÄSÄNEN, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Leksika Societatis Fenno-Ugricae XVII/ 1.
- YTS:** TDK (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Hazırlayan: Cem Dilçin. Ankara: TDK Yayınları.
- YUTS:** NECİP, E. Emiroviç (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Çeviren: İklil Kurban. Ankara: TDK Yayınları.
- YUyg.:** Yeni Uygur Türkçesi

Kaynaklar

- AKSOY, Ö. A. (1945). *Gaziantep Ağzı I (Gramer)*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- ATALAY, B. (1941). *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: TDK Yayınları.
- BANGUOĞLU, T. (2004). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- BROCKELMANN, C. (1954). *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*. Leiden: E. J. Brill.
- CAFEROĞLU, A. (1964). Anadolu Ağızlarında Konson Değişmeleri. *TDAY-B* 1963, 1-32.
- CEBECİ, İ. (2010). *Örneklerle Deliorman Türk Ağzı Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- ÇENELİ, İ. (1997). *Kırım Tatarcasında Yapım Ekleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- DENY, J. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*. Çeviren: Ali Ulvi Elöve. İstanbul: Maarif Vekâleti.
- EREN, H. (1960). Anadolu Ağızlarında Rumca, İslâvca ve Arapça Kelimeler. *TDAY-B* 1960, 295-371.
- EREN, H. (1994). Sevecen ve Benzerleri. *Türk Dili*, 511, 21-24.
- GABAIN, A. Von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Çeviren: Mehmet Akalın. Ankara: TDK Yayınları.
- GANİYEYEV, F. (2013). *Bugünkü Tatar Türkçesi Söz Yapımı*. Çeviren: Murat Özşahin. Ankara: TDK Yayınları.
- GÜZEL, F. (2015). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Söz Yapımı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HAKERİ, H. B. (2003). *Hakeri'nin Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü*. Gazimağusa: Samtay Vakfı Yayınları.
- HATİPOĞLU, V. (1974a). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- HATİPOĞLU, V. (1974b). Türkçedeki Eklerin Kökeni. *Türk Dili*, 268, 331-340.
- HÜR MÜZLÜ, H. (2003). *Kerkük Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları.
- KAÇALIN, M. S. (2006). *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- KARA, M. (2005). *Hakas Türkçesinde İsim*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KORAŞ, H. (1998). *Özbek ve Uygur Türkçelerinde İsim*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MOLLOVA, M. R. (2003). *Doğu Rodop Türk Ağızlarının Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- RÄSÄNEN, M. (1957). *Materialien zur Morphologie der türksichen Sprachen*. Helsinki: Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica XXI.
- TANÇ, M. (2007). Osmaniye Ağzında Kullanılan Fiilden Ad Türeten -gel Eki Üzerine. *Turkish Studies*, 2(2), 610-615.
- TİETZE, A. (1999). *Anadolu Türkçesinde Yunanca, İslavca, Arapça ve Farsça Ödünçlemeler*. Hazırlayan: Mehmet Ölmez. İstanbul: Simurg Yayınları.

- TİETZE, A. (2002). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I (A-E)*. İstanbul-Wien: Simurg Yayınları.
- UYGUR, C. V. (1994). *Kırgız, Kazak, Karakalpak Türkçelerinde İsim*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UYGUR, C. V. (2010). *Karakalpak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kriter Yayınları.